

Институт за упоредно право
Православна Митрополија Црногорско-приморска

САВРЕМЕНО ДРЖАВНО-ЦРКВЕНО ПРАВО

– упоредноправни изазови
и националне перспективе –

Православна Митрополија
Црногорско-Приморска

Београд - Будва
2023.

**САВРЕМЕНО ДРЖАВНО– ЦРКВЕНО ПРАВО
CONTEMPORARY STATE–CHURCH LAW**

Издавачи /Publishers

Институт за упоредно право
Православна Митрополија црногорско–приморска

Уредници / Editors

Проф. др Владимир Ђурић
Проф. др Далибор Ђукић

Помоћник уредника / Assistant Editor

Василије Марковић

Уређивачки одбор /Editorial board

Gerhard Robbers, Emeritus Professor (СР Немачка) – Silvio Ferrari,
Emeritus Professor (Италија) – Emőd Veress, Full professor (Мађарска)
– Aleksandra Syryt, Associate Professor (Пољска) – др Милош Станић,
виши научни сарадник (Србија) – George Androutsopoulos, Associate
Professor (Грчка) – др Владимир Лепосавић (Црна Гора) – Kateřina
Frumarová, Associate Professor (Чешка Република) – Vojtech Vladár,
Assistant Professor (Словачка) – доц. др Бојан Влашки (БиХ)

Прелом и припрема/ Print breaking

„Догма“, Београд

Лектура/ Proof reading

Биљана Петровић
Мирјана Марић

Тираж/Circulation

250

Штампа/ Print

ЈП „Службени гласник“, Београд

ISBN 978-86-82582-04-5

DOI 10.56461/ZR_23. SDCP.

СТАТУС ИМОВИНЕ ЦРКВЕНИХ ЗАДУЖБИНА**

Сажетак

Црквене задужбине су организације које се оснивају са одређеном наменом за верске, црквено-просветне, добротворне или друге потребе цркве, као и појединих њених делова или установа. То су добротворне установе чији је начин остваривања циљева искључиво ненаплатан. Корисници задужбина су лица која уживају чинидбе задужбине. Постоје две врсте црквених задужбина: оне које имају искључиво црквену намену, то јест основане су за црквене потребе, и оне које су основане ради остваривања и других циљева. У раду се пре свега посвећује пажња статусу имовине црквених задужбина. Наиме, све црквене задужбине се оснивају имовином цркве, али црква над том имовином има ограничено право својине. Разлог томе је управо намена те имовине, тј. круг корисника који ће је користити под одређеним условима. Издајамо два основна елемента црквених али и других задужбина: имовину и циљ оснивања задужбина. Аутор у раду посвећује пажњу и другим питањима која се тичу статуса црквених задужбина и њене имовине, примени прописа који се примењују уопште на задужбине, питању реституције, престанку задужбина, као и питању разграничења задужбина од фондова.

Кључне речи: црква, верска заједница, задужбина, имовина, фонд, реституција.

1. Увод

Задужбине представљају посебна правна лица која су другачија од осталих правних лица, нпр. привредних друштава. Наиме, код задужбина је другачији циљ њиховог оснивања, затим начин на који обављају делатност, а другачији је и статус њихове имовине. Задужбине су регулисане посебним законодавством. Но, на њих се,

* Научни саветник, редовни професор, Институт за упоредно право Београд, v.colovic@iup.rs

** Рад је настао као резултат научноистраживачког рада Института за упоредно право који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години (евиденциони број: 451-03-47/2023-01/200049 од 3. 2. 2023).

у тачно одређеним случајевима, примењују поједина правила која се примењују и на привредна друштва, као што су нпр. правила о њиховом престанку. Задужбине немају лукративни циљ, већ се оснивају у корист одређеног или неодређеног броја лица, у зависности од врсте задужбине. Посебно место међу њима имају црквене задужбине које имају посебан циљ оснивања, различит, како од других правних лица тако и од осталих задужбина. Наравно, црквене задужбине имају и посебан круг корисника.

У раду ћемо посветити пажњу основним питањима оснивања и функционисања задужбина, без обзира на њихову врсту и циљ оснивања, односно круг корисника, с обзиром на чињеницу да се многа општа правила која се примењују на задужбине уопште, такође примењују и на црквене задужбине. Посветићемо пажњу и задужбинама у појединим земљама Европе. Уосталом, не можемо разумети сврху и циљ оснивања црквених задужбина без схватања појмова везаних за све остале задужбине, без обзира на циљ њиховог оснивања. Но, посебно ћемо се посветити црквеним задужбинама, а нарочито статусу њихове имовине. У вези са имовином црквених задужбина осврнућемо се и на питања о садржини те имовине, као и на реституцију; поставићемо питање да ли имовина црквених задужбина има исти статус као и друга имовина цркве и верских заједница. У вези с тим, анализираћемо и примену општих правила о задужбинама на црквене задужбине.

1.1. Задужбинарство као облик остварења општекорисних циљева

Задужбинарство заузима значајно место у историји српског народа.¹ Оно претпоставља сваки облик помоћи који су појединци или група појединаца, ради остварења корисних друштвених циљева, положили као део своје заоставштине или своју последњу жељу, коју је сам задужбинар осмислио, одредио и вредновао.² Тестаменти и завештајна писма, у том смислу, имају двоструко значење. Пре свега, ови акти садрже жељу завештаоца да обезбеди правилно коришћење и управљање имовином како би се остварили главни циљеви и жеље задужбинара. Поред тога, постоји и жеља за очувањем саме имовине како би се обезбедило несметано функционисање задужбине.³ И стари

¹ С. Јашин, „Задужбине и задужбинари у српској православној Епархији темишварској”, *Исходишта* 7/2021, 95.

² *Ibid.*, 96.

³ *Ibid.*

законски извори регулисали су задужбине на начин који је прихваћен и данас. Наиме, Општи имовински законик Црне Горе (даље: ОИЗ), тачније речено, XI одељак ОИЗ-а регулисао је задужбине, које су дефинисане као независне и са посебном својином. И у ОИЗ-у је дефинисан модел задужбина чије оснивање зависи од воље оснивача, уз контролу државе. То је модел који је и данас прихваћен.⁴ По ОИЗ-у имовина задужбине је деперсонализована. Сврха оснивања је општа друштвена корисност и трајност. Такође, и циљ оснивања мора бити јасно и недвосмислено дефинисан. Један од услова за оснивање задужбине је јасно одређење ко ће и на који начин њоме управљати. Ако оснивач то није одредио, онда ће лице које управља задужбином то чинити савесно и пажљиво, као сваки добар домаћин.⁵ Практично, од наведених решења полази се и данас, без обзира на то о којој врсти задужбине се ради.

2. Задужбине у законодавству Републике Србије

У законодавству Републике Србије, задужбине су одређене као организације без чланова које се оснивају ради испуњења општекорисног циља. Закон о задужбинама и фондацијама Републике Србије (даље: ЗЗФ)⁶ дефинише на наведени начин задужбину, одређујући остваривање добротиног, општекорисног циља који није у супротности са уставом и законом.⁷ Фондација, с друге стране, такође, нема чланове, али ни основну имовину. Задужбина има имовину која је неповратна и коју јој је посветио оснивач.⁸ Имовина оснивача се одваја од власника и постаје средство за остваривање корисног циља, а не за корист оснивача, то јест власника имовине.⁹ Та имовина је имовина задужбине, али се може користити у тачно одређене сврхе.

2.1. Циљеви оснивања задужбина

Циљ оснивања задужбине мора да буде могућ, одређен и дозвољен, али и друштвенокористан. С друге стране, код оснивања задужбина, у законодавствима земаља чланица Европске уније разликују

⁴ S. Miladinović, „Foundations in the General property code for Montenegro”, *Strani pravni život* 3/2012, 74.

⁵ *Ibid.*, 75.

⁶ Закон о задужбинама и фондацијама Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије* бр. 88/2010, 99/2011 – др. закон и 44/2018 – др.закон.

⁷ Члан 2, ст. 1 ЗЗФ.

⁸ J. Веселинов, „Задужбине у европском праву: стање и перспективе” *Гласник Адвокатске коморе Војводине* 3/2021, 701.

⁹ *Ibid.*, 702.

се општекористан циљ, користан циљ и законом дозвољен циљ. Општекористан циљ даје задужбинама јавноправни карактер, али се код приватних задужбина друштвена корисност посматра на другачији начин. Наиме, циљеви тих задужбина усмерени су, нпр. на појединачне интересе породице оснивача, припадника цркве или трећих лица. Постоји и модел оснивања задужбине ради остваривања сваког законом дозвољеног циља, што значи да задужбина, у неким земљама, не мора да испуни критеријум опште друштвене корисности. У сваком случају, кад бисмо морали да издвојимо односне елементе свих задужбина, издвојили бисмо два више пута поменута елемента, а то су: имовина и циљ оснивања, односно функционисања.¹⁰ Из наведеног произлази да и формална изјава воље којом се задужбина оснива мора да садржи два битна елемента, а то су циљ који се жели постићи задужбином и тачно означена имовина која томе служи.¹¹

Циљ оснивања задужбина и одређивање њихових корисника међусобно су условљени, тако што циљеви опредељују кориснике, а чинидбе које се врше у корист корисника доприносе остваривању циљева. Корисници или дестинатери задужбина су лица која уживају чинидбе задужбине. Свака задужбина има одређене или неодређене кориснике, у зависности од тога у коју је сврху основана. Корисници задужбине немају никакву обавезу на противуслугу. Испуњењем циљева, задужбина је потврдила своју друштвену корисност. Неопходно је да задужбина својим актима одреди круг корисника као и врсте чинидби на које корисници имају право.¹² Постоје задужбине код којих не постоји одређени круг корисника, већ у кориснике спада унапред неодређен број лица (нпр. јавне задужбине), а постоје и задужбине код којих тачно одређен круг лица може имати статус корисника. Задужбине код којих није унапред одређен круг лица – корисника називају се деперсонализоване задужбине. Код оваквих задужбина, лице које их оснива оставља одређену имовину ради изградње неког објекта, споменика, цркве, итд.¹³ Но, постоје и персонализоване задужбине код којих је утврђен круг лица који могу бити корисници. Начин остваривања наведених циљева задужбине је, искључиво, ненаплатан, па зато кажемо да је задужбина и добротворна установа.

¹⁰ *Ibid.*, 704.

¹¹ Д. Стојановић, О. Антић, *Увод у грађанско право*, Правни факултет, Београд 2004, 178.

¹² С. Миладиновић, „О правном положају бенефицијара задужбина”, *Гласник права* 3/2011, 3.

¹³ *Ibid.*

Не можемо говорити о циљу оснивања задужбине, а да не поменемо вољу њеног оснивача. Наиме, воља оснивача задужбине једнака је закону, и сврха и начин трошења имовине не смеју да се измене све док је испуњење циља тј. сврхе задужбине могуће.¹⁴ Оснивач задужбине мора да изрази вољу о њеном оснивању у завештању, а том вољом мора јасно бити одређена сврха оснивања задужбине. На пример, завешталац који тестаментом оснива задужбину, односно оставља имовину задужбини, мора да прецизира која се имовинска права могу користити. Задужбина постаје универзални сукцесор или сингуларни стицалац за случај смрти у време отварања тестаamenta.¹⁵ То даље значи да је потребно доношење решења о наслеђивању како би се задужбина основала.¹⁶

2.2. Имовина задужбине по одредбама ЗЗФ

По ЗЗФ, основна имовина задужбине може бити у стварима, правима и новцу. Најмања вредност основне имовине потребна за оснивање задужбине је 30.000 евра. Али, ЗЗФ предвиђа да се у регистар задужбина и фондација може уписати и задужбина са мањом основном имовином, али уз претходно мишљење Министарства културе, којим се доказује да је основна имовина задужбине довољна за остваривање њених циљева.¹⁷ ЗЗФ дефинише да задужбина може стицати имовину од добровољних прилога, поклона, донација, заоставштина, камата на улоге, дивиденди, итд.¹⁸ Осим тога, ЗЗФ одређује да задужбина може да обавља привредну делатност уколико је та делатност у складу са циљевима задужбине, ако је предвиђена Статутом задужбине, уписана у Регистар, и ако је реч о споредној делатности задужбине.¹⁹

У сваком случају, имовина задужбине састоји се од имовине оснивача, али и од прихода од имовине задужбине (камате, дивиденде), прихода који су стечени по другом основу (поклон, легат), прихода остварених обављањем привредне делатности, итд. За обављање привредне делатности задужбина не сме да користи оснивачку имовину, као ни имовину која је стечена поклоном, легатом и сл.²⁰

¹⁴ Д. Стојановић, О. Антић, 179.

¹⁵ Н. Стојановић, „Располагање заоставштином у друштвено-корисне сврхе”, *Зборник Правног факултета у Нишу* 43/2003, 239–240.

¹⁶ *Ibid.*, 241.

¹⁷ Чл. 12 ЗЗФ.

¹⁸ Чл. 44 ЗЗФ.

¹⁹ Чл. 45 ЗЗФ.

²⁰ О. Станковић, В. Водинелић, *Увод у грађанско право*, Правни факултет, Београд 1996, 82.

2.3. Врсте задужбина

Разликујемо јавне и приватне задужбине. Јавне задужбине се оснивају у корист неограниченог броја корисника и нису сведене на припаднике неке институције. Приватне задужбине делују у корист затвореног круга лица која припадају одређеној институцији (или породици).²¹ Оне су црквене задужбине и установљавају се у корист припадника цркве или реда. Оснивају се ради одржавања црквених објеката, школовања припадника цркве, итд.,²² али, могу имати и другачију намену, што значи да могу имати елементе јавних задужбина, у случају дефинисања општекорисног циља.

Није допуштено да се задужбине оснују у корист тачно одређеног или одређених лица, што се односи и на приватне задужбине. Ако задужбина донесе правила која одређују ко може бити њихов корисник, тада лице или лица која испуне критеријуме по тим правилима стичу субјективно право на чинидбу задужбине. Но, може се догодити да лица овлашћена да управљају задужбином на основу дискреционе оцене изаберу корисника, што значи да ће он стећи субјективно право тек на основу одлуке наведених лица.²³ Могуће је променити циљ задужбине, али тек онда када је остварен првобитно одређен циљ, односно када је првобитно одређен циљ немогуће извршити.

*

* *

Рекли смо да је веома битно одредити врсту чинидби на које корисници имају право. Наиме, режим коришћења чинидби, то јест престација задужбина мора бити утврђена актом о оснивању задужбине и њеним статутом, али се може дефинисати и посебним правилима и критеријумима. Такође, режим коришћења престација задужбине обухвата и услове које корисници морају да испуне како би стекли одређено право. Услови се могу односити и на посебне кориснике, то јест тачно одређене категорије лица. Наиме, довољно је да неко лице има одређено својство да би стекло корист од задужбине, али услови могу захтевати и одређено чињење од стране корисника.²⁴

²¹ *Ibid.*, 81.

²² *Ibid.*, 82.

²³ *Ibid.*

²⁴ С. Миладиновић, 5.

3. Задужбине и фондови

Основни циљ сваке задужбине и фонда јесте очување и употреба намењене имовине, уз пуно поштовање жеље и мотива задужбинара и фондатора. Независно од поменутих различитости циљева религиозног и световног задужбинарства, и код једног и код другог облика циљеви задужбина и фондова представљају посебан елеменат правне природе. Тај елеменат је јавноправног карактера и даје специфичност задужбинарству као грађанскоправном институту. Док задужбинар односно фондатор једностраним правним послом даје заувек своју имовину са жељом да оснује задужбину односно фонд ради остваривања неког од друштвенокорисних циљева, друштво као целина има моралну и правну обавезу да се стара и омогући остваривање циљева којима је задужбинар био мотивисан у тренутку оснивања задужбине.²⁵

Поставља се питање разграничења задужбина и фондова као основних облика задужбинарства. Питање мерила разграничења ових грађанскоправних института поставља се приликом одлучивања донатора да приступи оснивању једног од поменутих облика задужбинарства у смислу тога да ли је задужбинар односно фондатор потпуно слободан у свом одлучивању, или га у томе ограничава врста имовине којом у том тренутку располаже.²⁶ Задужбине су у поређењу са фондовима установе разноврснијег садржаја и трајнијег карактера. Наиме, намењене остваривању циљева у оквиру одређене друштвене делатности, задужбине својим функционисањем треба да омогуће континуирани развој различитих облика те делатности и захтевају и знатно већа и разноврснија средства за њихово реализовање него фондови. Зато се имовина задужбине, поред одређених покретних ствари и новчаних средстава донатора, састоји и од његових непокретности које чине основу задужбине и извор њених прихода који треба да омогуће њено континуирано функционисање.²⁷ Задужбинар оснива задужбину својим сопственим средствима, док се фондови оснивају како средствима појединих физичких лица, тако и средствима групе грађана која чини правно лице.²⁸

²⁵ М. Тороман, „Правна природа задужбина и фондова”, *Анали Правног факултета у Београду* 1–2/1993, 213.

²⁶ *Ibid.*, 214.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, 215.

4. Регулисање статуса задужбина у појединим земљама

Направићемо упоредни преглед законодавстава појединих европских земаља у погледу регулисања задужбина, уз осврт на посебности црквених задужбина.

По аустријском Закону о приватним фондацијама²⁹, задужбина је имовина са својством правног лица која је одлуком оснивача дата на трајно коришћење, а чији приходи служе за остваривање општекорисних циљева.³⁰ Значи, у питању је трајно наменско коришћење тачно одређене имовине уз давање изјаве о задужбини од стране оснивача. Имовина задужбине мора да буде довољна за трајно остваривање циљева задужбине. Сматра се да имовина није довољна ако приходи по предвиђањима омогућавају само одржавање некретнина за дужи период или трајно, а да истовремено не могу да служе и непосредном остваривању циљева задужбине.³¹ Под истим условима који су предвиђени за улагање имовине у задужбину, врше се и измене у том улагању.³² Ако дође до престанка задужбине, тада се њена имовина преноси на физичка и правна лица којима по статусу задужбине и припада, уз њихову сагласност. Ако ово правило не може да се примени, тада се имовина преноси на неку другу задужбину која има исти или сличан општекористан циљ. Ако ни то, најзад, није могуће, тада се имовина даје у општекорисне или добротворне сврхе.³³ Ово су нека од општих правила која се односе на имовину задужбина. Међутим, овај закон се не примењује на црквене задужбине којима управљају органи неке од законом признатих цркава или верских заједница. Ако се ради о црквеним задужбинама, тада ће надлежни министар бити овлашћен да утврди, у сваком конкретном случају, да ли се ради о таквим задужбинама и да на захтев црквене управе или одговарајућег органа такве задужбине, донесе решење о изузимању тих установа од примене наведеног закона.³⁴

²⁹ Privatstiftungsgesetz, Federal Law Gazette 1993/694; O. Farny *et al.*, *Taxation of foundations in Europe*, Chamber of Labour and Tax Law, Vienna 2009, 3.

³⁰ Art.1 Privatstiftungsgesetz; М. Тороман, *Правни положај задужбина и фондација у свету*, Институт за упоредно право, Београд 1996, 23.

³¹ *Ibid.*, 24.

³² *Ibid.*, 32.

³³ *Ibid.*, 34.

³⁴ *Ibid.*, 37.

У Немачкој задужбине уређује немачки Грађански законик³⁵, који предвиђа услове за оснивање ових установа како од стране живих задужбинара-оснивача, тако и у случају смрти лица. Ако се одобри оснивање задужбине од стране живих оснивача, они ће бити дужни да правним послом имовину пренесу на њу. Права на задужбину прелазе у тренутку добијања одобрења за оснивање.³⁶ У случају смрти лица задужбинара, оставински суд захтева оснивање задужбине уколико то нису учинили наследници.³⁷ Иначе, у Немачкој црквене задужбине имају посебан статус јер су основане по аутономном праву. Ове организације су изузете од плаћања пореза на добит, пореза на промет, као и пореза на поклон и наслеђе, што регулише фискални закон.³⁸ Црквене потребе и сврхе су повезане са подршком верских заједница, изградњом богомоља, духовним развојем и верским образовањем.³⁹

И у Швајцарској се задужбине уређују Грађанским закоником⁴⁰. Но, оно што је другачије од Аустрије и Немачке односи се на чињеницу да се на задужбине примењују одредбе Грађанског законика о правним лицима, као и одредбе Законика о облигацијама. Члан 80 швајцарског Грађанског законика дефинише задужбину као правно лице које за предмет има намену имовине за постизање неког посебног циља. Интересантно је да се као циљ задужбине може дефинисати и очување земљишног фонда, ако се савесној страни признаје право својине на све што је изграђено на одређеном земљишту. Исто тако, циљ задужбине може бити и враћање дуга старом повериоцу, итд.⁴¹ Но, по наведеном законнику, јавне институције не врше надзор над црквеним задужбинама.⁴²

Закон о задужбинама и фондовима Чешке Републике⁴³ одређује да су задужбине наменска друштва капитала која се оснивају за општекорисне циљеве, међу којима је и развој духовних вредности.

³⁵ German Civil Code, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/, 28. 8. 2023.

³⁶ Art. 82 German Civil Code.

³⁷ М. Тороман (1996), 47.

³⁸ Nonprofit Law in Germany, <https://cof.org/content/nonprofit-law-germany#Types>, 28. 8. 2023.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 23 January 2023), https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en, 28.8.2023.

⁴¹ М. Тороман (1996), 51.

⁴² Art. 81 Swiss Civil Code; М. Тороман (1996), 53.

⁴³ Act on Foundations and Endowment Funds (1997) The Act on Foundations and Endowment Funds and on changes and supplements of certain related acts Act No. 227/1997, Coll. of September 3, 1997; <https://webfiles-scl.blackbaud.com/files/support/helpfiles/npoconnect/content/resources/attachments/czech-republic-act-no-227.1997-act-on-foundations-and-endowment-funds.pdf>, 28. 8. 2023.

По овом закону, имовина задужбине представља финансијски израз за збир финансијских и нефинансијских депозита и поклона уписаних у регистар задужбине. Под изразом *поклон фонда* подразумева се све оно што задужбина стави на располагање трећем лицу за остваривање циљева задужбине. Но, под изразом *поклон фонду* подразумева се све оно што треће лице стави на располагање задужбини.⁴⁴ У оквиру свог пословања, задужбина искључиво може да издаје непокретности у закуп, да организује лутрије и прикупљање прилога, културне, спортске, образовне и друге сличне манифестације. Имовина задужбине не може бити коришћена као залога или као друго средство обезбеђења, нити може бити отуђена током целог трајања задужбине. Уколико се имовина задужбине састоји од новчаних средстава, она морају бити положена на посебан банкарски рачун, односно искоришћена за куповину државних обвезница или хартија од вредности. Интересантно је да се овим законом предвиђа да задужбина може учествовати у капиталу акционарских друштава.⁴⁵ Статус правних лица која су основана од стране цркве уређен је Законом бр. 3/2002 о слободи верског изражавања и положају цркава и верских заједница.⁴⁶ Ове организације, основане у јавне сврхе, не само за припаднике црквене заједнице или цркве која их је основала, под унапред одређеним једнаким условима за све кориснике, имају посебну намену. Надлежни орган цркве подноси захтев за упис у регистар правних лица код надлежног органа државне управе односно Министарства културе.

Кад је у питању Грчка, поменућемо нека правила у погледу црквене имовине, било да се ради о имовини саме цркве, односно верске заједнице или имовини задужбине. Наиме, у Грчкој се имовина цркве не сме из било ког разлога делити или преносити на чланове цркве. Ако би се радило о верској заједници и ако би она била распуштена, ову имовину може добити друго верско правно лице исте вероисповести или основана црква исте вере или вероисповести, под условом да је то изричито предвиђено статутом. Алтернативно, имовина постаје власништво државе и ставља се на располагање у добротворне сврхе у месту седишта цркве, према одредбама о националним задужбинама.⁴⁷

⁴⁴ М. Тороман *et al.*, *Правни режим задужбина и фондова у упоредном праву*, Институт за упоредно право, Београд 2003, 140.

⁴⁵ *Ibid.*, 145.

⁴⁶ Act 3/2002 Coll. of 7 January 2002 on freedom of religious expression and the position of churches and religious societies and amendments to some acts, as amended, <https://legirel.cnrs.fr/spip.php?article458&lang=fr>, 28. 8. 2023.

⁴⁷ Art. 7, 2 Law 4301/2014 Organization of the Legal Form of Religious Communities and their organizations in Greece, <https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/>

5. Црквене задужбине

Као што је горе наведено, црквене задужбине имају своје посебности и поред чињенице да се и на њих углавном примењују општа правила која регулишу и друге врсте задужбина. Устав Српске православне цркве (даље: Устав СПЦ)⁴⁸ посвећује пажњу црквеним задужбинама у већем броју одредаба које ћемо поменути, а понеке и анализирати у односу на прописе који регулишу статус осталих врста задужбина. Устав СПЦ дефинише црквене задужбине као организације основане са одређеном наменом за верске, црквено-просветне, добротворне или друге потребе СПЦ, као и појединих њених саставних делова или установа. Такође, као црквене задужбине се дефинишу и организације које нису намењене црквеним потребама и циљевима, али којима управљају црквене власти. Постоје две врсте црквених задужбина: оне које имају црквену намену и оне које такву намену немају.⁴⁹ Управо због црквених задужбина које немају црквену намену, то јест нису намењене црквеним потребама, треба имати у виду примену осталих прописа. Међутим, у вези с тим, касније ћемо поменути оправданост примене тих прописа, с обзиром на циљ који треба да испуне црквене задужбине.

Устав СПЦ уређује поједина питања функционисања црквених задужбина у петом одељку под насловом „Црквена имовина”. СПЦ самостално управља црквеним задужбинама, тј. располаже њиховом имовином (чл. 230). Сви годишњи приходи и расходи, па и они од задужбина предвиђају се у годишњим предрачуницима прихода и расхода (чл. 231) ако су расходи намењени потребама цркве (чл. 232, ст. 2). Приходима од задужбина подмириваће се потребе СПЦ (чл. 238), потребе епархија (чл. 239), црквених општина (чл. 240) и манастира (чл. 241). У црквена добра спада и својина задужбина и дефинише се као општа имовина СПЦ (чл. 243). Издајамо одредбу о ограничењу располагања имовином која се односи на црквену непокретну имовину која представља поклон са нарочитом наменом и не може

Law_4301Organization_of_the_legal_form_of_religious_communities_in_Greece.pdf, 28. 8. 2023.

⁴⁸ Устав Српске православне цркве (1931), http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=устав_српске_православне_цркве_1931, 28. 8. 2023.

⁴⁹ Б. Стјепановић, „Имовина СПЦ у светлу члана 62 Предлога Закона о слободи вјероисповести или увјерења и правном положају вјерских заједница”, *Државно-црквено право кроз векове* (ур. Владимир Чоловић *et al.*) Митрополија Црногорско-приморска – Институт за упоредно право, Београд 2019, 908.

бити задужена нити отуђена ако је дародавац то изричито забранио (чл. 248). Та имовина се користи у тачно одређене сврхе, у складу са вољом дародавца, што значи да не може постати предмет заложног права и може се користити само у сврхе дефинисане актом о оснивању задужбине, односно актом чију је садржину дефинисао дародавац. Ова одредба, осим наведеног, упућује на то да црквена задужбина има елементе донаторства и уговора о поклону.

Поред тога, Устав СПЦ посебно дефинише црквене задужбине као оне које су поједина лица – добротвори основали са одређеном наменом за верске, црквено-просветне, добротворне или друге потребе СПЦ, односно појединих њених саставних делова и установа. У црквене задужбине спадају и оне које нису намењене црквеним потребама и циљевима, али којима управљају црквене власти (чл. 253). Устав СПЦ прописује да за сваку задужбину морају постојати правила у погледу имовине, намене, начина управљања, надзора, као и начина њиховог заступања пред другим органима. Патријаршијски управни одбор даје дозволу за оснивање задужбина, а у случају да не постоје посебна правила за задужбине, Патријаршијски управни одбор ће их прописати (чл. 254). Све задужбине служе само оним циљевима због којих су и основане. Циљеви задужбина могу се проширити на исте потребе у целој СПЦ, о чему одлучује Патријаршијски савет на предлог Патријаршијског управног одбора, у споразуму са Светим архијерејским сабором (чл. 256). Циљеве задужбина могуће је променити само ако се не могу остварити или је престала потреба за њиховим испуњењем. О измени циљева предлог подноси Патријаршијски управни одбор, а одлучује Патријаршијски савет, опет у споразуму са Светим архијерејским сабором (чл. 257).

Као што видимо, одредбе које регулишу оснивање и статус задужбина не одступају од основних правила која се односе на задужбине уопште. Но, Устав СПЦ не регулише изричито два важна питања преноса имовине задужбине на друго лице, као ни престанак истих. Наиме, у случају измене циља задужбине, може се десити да не постоји потреба да се дефинише или се једноставно не може дефинисати одговарајући циљ који би довео до тога да задужбина и даље постоји. Тада се поставља питање имовине задужбине, тј. њеног евентуалног преноса на неку другу добротворну организацију или црквену задужбину. Претпоставка је да би у том случају одлучивали исти органи СПЦ. Друго питање односи се на престанак задужбина, односно на примену одредаба Закона о удружењима Републике Србије

(даље: ЗУ)⁵⁰, као и Закона о стечају Републике Србије (даље: ЗС),⁵¹ које се примењују на удружења грађана односно на задужбине, као што то предвиђа ЗЗФ. Да ли би те одредбе могле да се примењују на црквене задужбине, имајући у виду специфичност циљева и статус црквене имовине, питање је које зависи од дефинисања саме сврхе оснивања црквених задужбина. Но, Устав СПЦ предвиђа да се црквене задужбине могу основати у верске, црквено-просветне и друге сврхе за потребе СПЦ, као и за друге сврхе које немају везе са потребама цркве. Наиме, ако се црквена задужбина оснива у друге сврхе, онда то значи да се круг потенцијалних корисника задужбине може проширити и може да буде неограничен, у зависности од тога који је циљ дефинисан. Тада могу настати дугови према трећим лицима, државним органима, те се може поставити питање инсолвентности. Наравно, само ако се за наведено испуне услови.

6. Имовина црквених задужбина

На почетку овог одељка истичемо да морамо разликовати три врсте црквене имовине: 1) имовину над којом црква има неограничено право својине, а коју чине црквена добра; 2) имовину над којом црква има ограничено право својине (фондови и задужбине); и 3) приходе које црква добија од туђе имовине (од државе и верника).⁵²

И Закон о црквама и верским заједницама Републике Србије (даље: ЗЦВЗ)⁵³ одређује да цркве обезбеђују средства за обављање своје делатности, између осталог и из прихода задужбина.⁵⁴ Овде ћемо поновити да црквене власти слободно доносе одлуке о прихватању задужбина намењених остваривању верских задатака и циљева. Контролу прихода и расхода врши СПЦ према сопственом рачуноводству, а врховни надзор над свим приходима и расходима СПЦ врши Главна контрола СПЦ. Имовина служи само за остваривање циљева СПЦ и не може се одузимати осим у случају експропријације предвиђене законом.⁵⁵ Имовинске, задужбинске и фондовске послове врши епископска

⁵⁰ Закон о удружењима Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 51/2009, 99/2011 – др. закони и 44/2018 – др. закон.

⁵¹ Закон о стечају Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 104/2009, 99/2011 – др. закон, 71/2012 – одлука УС, 83/2014, 113/2017, 44/2018 и 95/2018.

⁵² Б. Стјепановић, 907.

⁵³ Закон о црквама и верским заједницама Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 36/2006.

⁵⁴ Чл. 26 ЗЦВЗ.

⁵⁵ Д. Новаковић, Верско законодавство Краљевине Југославије, *Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци* 2/2012, 943.

власт заједно са свештенством и народом, што је ближе уређено Уставом СПЦ.⁵⁶ Али, морамо имати на уму да је црквена задужбина правно лице.⁵⁷

Поставља се питање да ли, са становишта статуса имовине, задужбине имају равноправан третман са верским заједницама, што се односи и на реституцију, чему ћемо касније посветити пажњу. Морамо рећи да се црквеном имовином не може располагати као приватном имовином, већ само у тачно одређене сврхе.⁵⁸ Ипак, у појединим случајевима, располагање и управљање црквеном имовином долази у контакт са трећим лицима. На пример, ако је неко треће лице на незаконит начин присвојило црквену имовину, тада црква може да тужи то лице и да тражи повраћај имовине. Затим, уколико треће лице не извршава неку обавезу према цркви, која је утврђена уговором или завештањем, као и ако се ради о промени власника, црква такође може да остварује своја права подношењем тужбе против тог лица.⁵⁹

Без обзира на неопходност примене општих правила, ако бисмо морали да одредимо правну природу имовине црквених задужбина, морали бисмо да закључимо да је она другачија од друге имовине којом располаже црква. Наиме, као и код осталих задужбина, имовина се користи ограничено, у одређене сврхе, јер се у појединим случајевима морају испунити одређени услови како би она могла бити коришћена, тј. предата другом лицу на коришћење. Само у случају да се не користи у складу са сврхом оснивања задужбине, имовина се враћа оснивачу или пребацује на неко друго правно лице које је, такође, основано ради остваривања неког општекорисног циља.

Што се тиче удружења, фондација или ортачких друштава непрофитног карактера, основаних од стране цркава и верских заједница, они могу пренети своју имовину верским правним лицима путем донације, без пореске или било које друге обавезе, чак и ако је њиховим статутом другачије одређено, под условом да постоји једногласна одлука свих чланова на скупштини одржаној поводом тог питања. Ако се трансакција због донације догоди у искључивом року од годину дана од стицања правног субјективитета верског правног лица и, у сваком случају, најкасније у року од три године од ступања на снагу овог закона, тада она не подлеже опорезивању.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Д. Букић, „Правни субјективитет верских организација и њихових организационих јединица у Републици Србији”, *Harmonius* 2022, 183.

⁵⁸ Н. Милаш, *Православно црквено право*, „Истина”, издавачка установа Епархије далматинске, Београд–Шибеник 2004, 545.

⁵⁹ *Ibid.*, 546.

6.1. Реституција имовине црквених задужбина

Имовина црквених задужбина је предмет реституције као и остала имовина у својини цркве. Закон о реституцији имовине црквама и верским заједницама Републике Србије (даље: ЗР)⁶⁰ дефинисао је услове и поступак враћања одузете имовине од црква и верских заједница, као и од њихових задужбина.⁶¹ По Савезном закону о аграрној реформи и колонизацији и одредбама Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији одузимани су и земљишни поседи црквених задужбина.⁶² Одузето је око три хиљаде црквених, манастирских, задужбинских и других верских земљишнихседа велике површине.⁶³

Имовина је црквеним задужбинама враћена у складу са ЗР, док су остале задужбине право на учешће у поступку реституције имале по основу Закона о враћању одузете имовине и обештећењу⁶⁴. Морамо имати на уму да је став у судској пракси да су црквене задужбине оне које је црква основала, а не оне које су јој дате на управљање, што може створити проблеме који се тичу поштовања воље оснивача задужбине и начина коришћења имовине дате на управљање црквеној задужбини. У неколико предмета, Управни суд је одбио захтев за повраћај имовине задужбинама повереним на управљање СПЦ с аргументом да је тужилац световна задужбина. Наиме, по мишљењу Управног суда, „задужбина основана од стране физичког лица не може се сматрати задужином цркве, јер је истој било поверено управљање задужином, стога што одредбама ЗР није предвиђено да се квалификација задужбине врши према прописима цркве, односно верске заједнице, нити критеријум за квалификацију одређене задужбине као црквене или световне представља сврха, намена и циљеви

⁶⁰ Закон о реституцији имовине црквама и верским заједницама Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 46/2006.

⁶¹ Чл. 1 ЗР.

⁶² В. Чоловић, „Реституција црквене имовине (преглед законских решења и приказ појединих проблема у земљама региона и источне Европе)”, у: *Религија – политика – право* (ур. Јован Тирић, Велибор Цомић, Мирољуб Јевтић), Институт за упоредно право – Митрополија Црногорско-приморска – Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд 2015, 905.

⁶³ *Ibid.*, 906.

⁶⁴ Закон о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 108/2013, 142/2014, 88/2015 – одлука УС, 95/2018 и 153/2020.

ради којих је основана”.⁶⁵ Управни суд је приликом доношења оваквих одлука полазио од тога ко је основао задужбину, а не ко њоме управља у тренутку постављања питања. Наведени став Управног суда може довести до проблема у дефинисању црквене задужбине, нарочито када је реч о њеној имовини, у ситуацијама када је имовина поверена цркви односно задужбини којом ће управљати црква у сврхе одређене актом о оснивању задужбине. Ако се вратимо на наведени предмет, тј. одлуку Управног суда, с правом можемо поставити питање: не крши ли се наведеним ставом у одлуци Управног суда воља физичког лица односно акт о оснивању задужбине? Наиме, чињеница да је физичко лице одредило сврху и начин коришћења имовине на тај начин да њоме управља црква, одређује и статус те задужбине, тј. њене имовине. Самим тим, задужбине које су поверене на управљање цркви и које остварују своју сврху онако како је то одредило физичко лице, морају бити сматране црквеним задужбинама.

Осврнућемо се и на једну интересантну одредбу словеначког Закона о денационализацији⁶⁶ која се односи на изузетак од повраћаја одузете имовине. Наиме, ако је имовина феудалног порекла, како је дефинише словеначки закон, она не подлеже денационализацији, осим ако се ради о имовини цркава и верских заједница, њихових установа или редова. Наведени закон дефинише ову врсту имовине као имовину која је поклоњена од стране монарха, али није била предмет купопродајног правног посла.⁶⁷ Као што видимо, ова одредба се односи и на имовину задужбина.

6.2. Престанак задужбина

Поменули смо већ на који начин може да дође до престанка задужбина. У вези с тим, можемо поставити питање о томе да ли се на задужбине могу примењивати општа правила о ликвидацији и стечају правних лица односно привредних друштава. ЗЗФ дефинише да може. Питања на која се мора претходно одговорити су: који је циљ задужбине и какав је статус њене имовине? Такође, рекли смо да црквена задужбина може обављати поједине делатности, па самим тим и ступати у правне послове са трећим лицима. Није спорно на који начин ће

⁶⁵ Ј. Веселинов, *Правни положај задужбина у српском праву и европском правном контексту*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2023, 121.

⁶⁶ Закон о денационализацији Републике Словеније, *Урадни лист Републике Словеније*, бр.27/1991, 56/1992, 13/1993, 31/1993, 24/1995, 23/1997, 65/1998, 76/1998.

⁶⁷ Чл. 27а Закона о денационализацији Републике Словеније.

се користити имовина која представља зараду у тим правним пословима, већ да у њима може доћи до инсолвентности црквене задужбине и потраживања трећих лица, што је важнија чињеница. Наравно, до тога може доћи чак и када задужбина не обавља неку од делатности. ЗЗФ садржи правила која регулишу престанак задужбина. Такође, ЗЗФ уређује и одузимање дозволе ако задужбина поступа супротно циљевима постављеним приликом њеног оснивања, пре свега у погледу поступању са имовином задужбине. Овај закон јасно дефинише статусне промене задужбина, тј. могућу поделу задужбине на две, припајање или спајање са другим задужбинама или фондацијама. ЗЗФ дефинише да се тада примењују правила која се примењују на привредна друштва у сличним околностима. Најзад, ЗЗФ регулише и расподелу преостале имовине, што се мора учинити у складу са оснивачким актом задужбине. Из наведеног произлази да се приликом престанка црквених и осталих задужбина, у овој области, примењују иста правила као код привредних друштава. У вези с тим, не би требало да буде спорна ни примена правила о ликвидацији и стечају. Међутим, ЗЗФ у овом погледу прво одређује примену правила која се примењују на удружења, па тек онда она која се примењују на привредна друштва.⁶⁸ ЗС јасно дефинише да се његове одредбе примењују на правна лица.⁶⁹ Он дефинише на које субјекте се неће примењивати његове одредбе, али међу тим субјектима нису задужбине.⁷⁰ Што се тиче ЗУ, овај акт детаљније уређује ликвидацију удружења⁷¹, као и покретање стечаја против удружења које је трајније неспособно за плаћање, када се примењују правила ЗС.⁷² По ЗУ, задужбине су удружења која представљају добровољне, невладине и недобитне организације, засноване на слободи удруживања физичких или правних лица, које се оснивају раду остваривања општег циља.⁷³ Такође, ЗУ одређује да се његове одредбе примењују и на цркве и верске заједнице.⁷⁴ Из наведеног произлази да се и на црквене задужбине примењују правила ЗУ, када се ради о ликвидацији, када се из имовине правног лица могу намирити сви повериоци, односно ЗС, када се ради о неспособности за плаћање. Поставља се питање о томе да ли се оваквим решењем ЗУ не задире у

⁶⁸ Чл. 53, ст. 1 и 2 ЗЗФ.

⁶⁹ Чл. 1, ст. 1 ЗС.

⁷⁰ Чл. 14 ЗС; М. Јовановић Затила, В. Чоловић, *Стечајно право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2013, 19.

⁷¹ У чл. 52–57.

⁷² Чл. 58, ст. 1 ЗУ.

⁷³ Чл. 2, ст. 1 ЗУ.

⁷⁴ Чл. 2, ст. 2 ЗУ.

смисао постојања црквених задужбина, ако имамо у виду сврху њиховог оснивања и циљеве који треба да буду остварени.

На овом месту се морамо задржати управо због примене правила ЗЗФ, ЗУ и ЗС, као и других наведених прописа, на црквене задужбине. Морамо имати на уму да се већина или све црквене задужбине оснивају ради остваривања општекорисних циљева, без обзира да ли ти циљеви имају црквену или неку другу намену. То се може рећи за већину или за све задужбине уопште, без обзира на ширину круга корисника. С друге стране, основ регулисања статуса црквених задужбина налазимо у прописима СПЦ. Уколико би се десило да нека црквена задужбина, у остваривању дефинисаних циљева, произведе дугове према трећим лицима, која не морају бити само корисници, да ли би било упутно применити правила наведених прописа или би, сходно, требало применити одредбе Устава СПЦ, које смо навели? Такође, опет по одредбама Устава СПЦ, Патријаршијски управни одбор могао би донети одређене одлуке које би се односиле на пренос имовине са једне на другу црквену задужбину, односно пренос имовине СПЦ на црквену задужбину. Наравно, било би упутно да се наведено регулише црквеним прописима како би се избегле ситуације које би довеле до примене општих правила, што би могло довести до губитка сврхе оснивања црквених задужбина. Сигурно је да црквене задужбине имају посебну правну природу у односу на остале задужбине, и то мора бити узето у обзир и у наведеним ситуацијама које се односе на евентуалну инсолвентност и престанак рада истих.

7. Закључак

Задужбине су правна лица, без обзира на то ко је њихов оснивач. Оне се уписују у регистар и на њих се примењују, пре свега, општа правила која се примењују на све врсте задужбина, без обзира на оснивача и статус њихове имовине. С друге стране, црквене задужбине регулисане су пре свега прописима СПЦ. Међутим, имајући у виду многа питања у вези са оснивањем, радом и престанком црквених задужбина, поставља се питање да ли је примена општих правила и на ова правна лица неизбежна. То се нарочито односи на питање регулисања статуса имовине црквених задужбина као и њиховог престанка. Један од евентуалних разлога примене општих правила јесте и чињеница да постоје две врсте црквених задужбина: оне које имају искључиво црквену намену, тј. основане су за црквене потребе, и оне које су основане ради остваривања и других циљева. Али, несумњиво

је да се све црквене задужбине оснивају имовином цркве, као и другим средствима која им могу бити поверена на управљање, иако црква над имовином задужбине има ограничено право својине. Разлог томе је управо намена ради које је имовина уложена у задужбину, односно круг корисника који ће под одређеним условима ту имовину користити. Најзад, регулисање престанка црквених задужбина је такође битно и због тога што су црквене задужбине као и остала правна лица, и што, у појединим ситуацијама, може доћи до њихове инсолвентности. Но, чак и кад се ради о инсолвентности, односно стечају, као и ликвидацији црквених задужбина, тј. о њиховом престанку, морамо водити рачуна о циљу њиховог оснивања и функционисања, односно о интересу корисника. Но, чињеница је да се у ситуацији празнине у црквеним прописима, кад је у питању регулисање престанка црквених задужбина, морају имати на уму и општа правила, имајући у виду статус имовине црквених задужбина и постојање корисника те имовине као трећих лица. У сваком случају, с обзиром на више пута поменути циљ оснивања црквених задужбина, било би од значаја да се и статус њихове имовине, у случају инсолвентности или потраживања према њима, регулише аутономним прописима цркве, уз поштовање појединих општих правила, као и очување сврхе оснивања и постојања црквених задужбина.

Vladimir Čolović

Principal Research Fellow, Full professor, Institute of Comparative Law, Belgrade

STATUS OF PROPERTY OF CHURCH ENDOWMENTS

Summary

Church endowments are organizations that are established with a specific purpose for religious, church-educational, charitable or other needs of the church, as well as certain of its parts or institutions. Church endowments are charitable institutions whose way of achieving their goals is exclusively unpaid. Beneficiaries of endowments are persons who enjoy the benefits of the endowment. There are two types of church endowments, those that have an exclusively church purpose, that is, that were established for church needs, as well as those that were established to achieve other goals. The paper primarily pays attention to the property status of

church endowments. Namely, all church endowments are established with the property of the church, but the church has a limited ownership right over that property. The reason for this is precisely the purpose of that property, that is, the circle of users who will use that property, under certain conditions. We highlight two basic elements of church endowments, as well as other endowments: property and the purpose of establishment. In the paper, the author pays attention to other issues related to the status of church endowments and their property, the application of regulations that apply to endowments in general, the issue of restitution, then the termination of endowments, as well as the issue of demarcation of endowments from funds.

Keywords: church, religious community, endowment, property, fund, restitution.

РЕФЕРЕНЦЕ:

Монографије, чланци:

- Веселинов Ј., „Задужбине у европском праву: стање и перспективе”, *Гласник Адвокатске коморе Војводине* 3/2021, 700–716.
- Веселинов Ј., *Правни положај задужбина у српском праву и европском правном контексту*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2023.
- Ђукић, Д., „Правни субјективитет верских организација и њихових организационих јединица у Републици Србији”, *Harmonius* 2022, 170–188.
- Јашин С., „Задужбине и задужбинари у српској православној Епархији темишварској”, *Исходишта* 7/2021, 95–112.
- Јовановић Затила М., Чоловић В., *Стечајно право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2013.
- Миладиновић С., „О правном положају бенефицијара задужбина”, *Гласник права* 3/2011, 1–15.
- Miladinović S., „Foundations in the General property code for Montenegro”, *Strani pravni život* 3/2012, 69–79.
- Милаш Н., *Православно црквено право*, Мостар 1902, фототипско издање, „Истина”, издавачка установа Епархије далматинске, Београд–Шибеник 2004.

- Новаковић Д., „Верско законодавство Краљевине Југославије”, *Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци* 2/2012, 939–965.
- Станковић О., Водинелић В., *Увод у грађанско право*, Правни факултет, Београд 1996.
- Стјепановић Б., „Имовина СПЦ у светлу члана 62 Предлога Закона о слободи вјероисповести или увјерења и правном положају вјерских заједница”, *Државно-црквено право кроз векове* (ур. Владимир Чоловић *et al.*), Институт за упоредно право, Митрополија Црногорско-приморска, Београд 2019, 905–921.
- Стојановић Д., Антић О., *Увод у грађанско право*, Правни факултет, Београд 2004.
- Стојановић Н., „Располагање заоставштином у друштвено-корисне сврхе”, *Зборник Правног факултета у Нишу* XLIII/2003, 235–248.
- Тороман М., „Правна природа задужбина и фондова”, *Анали Правног факултета у Београду* 1–2/1993, 210–217.
- Тороман М., *Правни положај задужбина и фондација у свету*, Институт за упоредно право, Београд 1996.
- Тороман М. *et al.*, *Правни режим задужбина и фондова у упоредном праву*, Институт за упоредно право, Београд 2003.
- Farny O. *et al.*, *Taxation of foundations in Europe*, Chamber of Labour Vienna Tax Law Vienna, January 2009.
- Чоловић В., „Реституција црквене имовине (преглед законских решења и приказ појединих проблема у земљама региона и источне Европе)”, у: *Религија – политика – право* (ур. Јован Тирић, Велибор Џомић, Мирољуб Јевтић), Институт за упоредно право – Митрополија Црногорско-приморска – Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд 2015, 901–921.

Остали извори

- Act 3/2002 Coll. of 7 January 2002 on freedom of religious expression and the position of churches and religious societies and amendments to some acts, as amended, <https://legirel.cnrs.fr/spip.php?article458&lang=fr>, 28. 8. 2023
- German Civil Code, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ 28. 8. 2023.
- Закон о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 108/2013, 142/2014, 88/2015 – одлука УС, 95/2018 и 153/2020.

- Закон о денационализацији Републике Словеније, *Урадни лист Републике Словеније*, бр. 27/1991, 56/1992, 13/1993, 31/1993, 24/1995, 23/1997, 65/1998, 76/1998.
- Закон о задужбинама и фондацијама Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије* бр. 88/2010, 99/2011 – др. закон и 44/2018 – др. закон.
- Закон о реституцији имовине црквама и верским заједницама Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 46/2006.
- Закон о стечају Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 104/2009, 99/2011 – др. закон, 71/2012 – одлука УС, 83/2014, 113/2017, 44/2018 и 95/2018.
- Закон о удружењима Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 51/2009, 99/2011 – др. закони и 44/2018 – др. закон.
- Закон о црквама и верским заједницама Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 36/2006.
- Law 4301/2014 Organization of the Legal Form of Religious Communities and their organizations in Greece, https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/Law_4301_Organization_of_the_legal_form_of_religious_communities_in_Greece.pdf, 28. 8. 2023.
- Privatstiftungsgesetz, *Federal Law Gazette 1993/694*.
- Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 23 January 2023), 28. 8. 2023.
- The Act on Foundations and Endowment Funds and on changes and supplements of certain related acts Act No. 227/1997, Coll. of September 3, 1997, <https://webfiles-scl.blackbaud.com/files/support/helpfiles/npoconnect/content/resources/attachments/czech-republic-act-no-227.1997-act-on-foundations-and-endowment-funds.pdf>, 28. 8. 2023.
- Устав Српске православне цркве (1931), http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?i=устав_српске_православне_цркве_1931, 28. 8. 2023.
- Nonprofit Law in Germany, <https://cof.org/content/nonprofit-law-germany#-Types>, 28. 8. 2023.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

322(497.11)(082)

348(497.11)(082)

САВРЕМЕНО државно-црквено право : упоредноправни изазови и националне перспективе / [уредници, editors Владимир Ђурић, Далибор Ђукић]. - Београд : Институт за упоредно право ; Будва : Православна Митрополија црногорско-приморска, 2023 (Београд : Службени гласник). - 1.302 стр. ; 25 cm

Ств. насл. у колофону: Contemporary state–church law. - Тираж 250. -
Стр. 20-27: Реч на почетку / Владимир Ђурић, Далибор Ђукић = Forewor /
Vladimir Đurić, Dalibor Đukić. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries; Сажети.

ISBN 978-86-82582-04-5 (ИУП)

а) Црква -- Држава -- Србија -- Зборници б) Црквено право -- Србија --
Зборници

COBISS.SR-ID 126979849